

Cijela knjiga je još vrijednija i zbog činjenice da je obogaćena brojnim faksimilima originalnog rukopisa, nizom Neđatovih slika iz rane mladosti i slika njegove uže porodice.

Na kraju knjige nalazi se *Kazalo osobnih imena* i *Kazalo zemljopisnih imena*, (132-142) koje smatram vrijednim za spomenuti jer bi ih svako, iole ozbiljnije izdanje knjige trebalo imati radi lakšeg snalaženja prilikom čitanja knjige. Na samom kraju dat je kratak sažetak na engleskom jeziku Summary (str. 143).

Ova knjiga pruža veliki doprinos radu na polju istraživanja historije pojedinaca i historije svakodnevnice. Međutim, treba imati u vidu više stvari prilikom čitanja ove knjige. Prvo treba naglasiti, da je memoarska građa izvor drugog reda, ali kao takva podložna je kritici. Memoari, ili u ovom slučaju dnevnik, su tekstovi koji su plod ličnih viđenja osobe koja ih bilježi i pri tome su podložna subjektivnom uticaju. Upravo se zbog toga ovoj građi treba prilaziti oprezno. Ovakva vrsta dokumenata, i pored nesporne subjektivnosti, može sadržavati čitav niz korisnih podataka. Sam autor kaže u *Dnevniku*: "Nadam se da će ove dvije knjižice moji dnevnicima I i II koji ne sadrže većih događaja, ipak vrijediti meni i mojima, ako me negdje odnese đavo, što ne bi bilo nikakvo čudo..." (str. 74). Đavo nije odnio Neđata, ali nam je neko čudo ipak sačuvalo njegove dnevničke bilješke.

Aida Ličina

Muharem Kreso, *Nacističko "konačno rješenje" jevrejskog pitanja u okupiranim zemljama zapadnog Balkana od 1941. do 1945.*

Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2006, 193 str.

Knjiga Muharema Krese pod naslovom *Nacističko "konačno rješenje" jevrejskog pitanja u okupiranim zemljama zapadnog Balkana od 1941. do 1945.* nudi obilje podataka o Jevrejima i njihovoj historiji u zemljama zapadnog Balkana. Ako ovu knjigu smjestimo u širi kontekst svjetske literature, možemo zaključiti kako se radi o jednoj poučnoj knjizi o jevrejskoj historiji sa posebnim naglaskom na stradanja u Drugom svjetskom ratu. Knjiga je napisana dvojezično, na engleskom i bosanskom jeziku, sa sažetkom na hebrejskom jeziku.

Knjiga ima deset poglavlja i zaključno razmatranje. U prvom poglavlju je predstavljen Hitlerov koncept prostorne politike po kojem je određeno koje narode tre-

ba uništiti, podjarmiti ili germanizirati, koje teritorije zauzeti i način na koji to treba učiniti. Osnovni cilj Hitlerove nacističke politike bilo je proširenje njemačkog životnog prostora - Lebensrauma u Evropi. Kreso ukazuje na izvore nacističke ideologije i planove germanizacije, odnosno odstranjivanja negermanskih naroda sa “njemačkog životnog prostora”, pri čemu su Jevreji, Romi i Slaveni bili prvi na udaru nacističke ideologije. Glavni dio studije prikazuje život Jevreja na okupiranim područjima zapadnog Balkana, od njihovog doseljavanja, odnosa drugih naroda prema njima do sudbine u ratnom periodu od 1941. do 1945. godine. U vrlo kratkim crtama predstavljene su etape naseljavanja Jevreja na ova područja. U Bosni i Hercegovini Jevreji su prisutni od osmanskog perioda. Uvjeti u kojima su tada živjeli i način na koji se sa njima postupalo bili su vrlo povoljni. Do Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini živjelo je oko 14 000 Jevreja, a od toga je oko 10 000 stradalo u ratu. Jedina i prava zaštita tada, kako autor iznosi, bilo je njihovo priključenje NOP-u. Oko 1318 Jevreja je stradalo u NOP-u. Svi su likvidirani van granica Bosne i Hercegovine. Kroz cijelu knjigu autor pokušava opravdati odnos Bošnjaka prema Jevrejima, pa se nekoliko puta ponavlja kako su Bošnjaci vrlo blagonaklono postupali sa svojim jevrejskim sugrađanima u Bosni i Hercegovini. Kao argument navodi Muslimanske rezolucije iz 1941. u kojima se traži zaštita Jevreja, Roma i Srba. Bošnjaci, svjesni rizika koji te rezolucije nose, upuštaju se i rizikuju svoje živote da bi zaštitili živote svojih nedužnih sugrađana. Mnogi su i sklanjali Jevreje po svojim kućama. Autor navodi mnogo takvih primjera, ali su ovolika pravdanja ipak suviše, jer su često posljedica ponavljanja općepoznatih činjenica. Moglo bi se kazati kako je jedna od mana ove knjige ponavljanje činjenica po nekoliko puta na različitim mjestima knjige.

Predmet studije je izvršenje nacističkog genocida/holokausta nad Jevrejima u Jugoslaviji 1941-1945. godine. Nacističko rješenje pokušano je u toku Drugom svjetskog rata u okupiranoj Evropi, te autor koncizno iznosi kako su to nacisti željeli ostvariti, u kontinentalnim razmjerama i fizičkom likvidacijom, ali prvo iskoristiti njihovu besplatnu radnu snagu. Iza ovakvog rješenja stoji i država, jer je ovo “rješenje” usvojeno 20. januara 1942. na sastanku 15 najviših nacističkih funkcionera održanom na berlinskom jezeru Van, kada je formuliran dokument “Konačno rješenje jevrejskog pitanja”. U knjizi je vrlo dobro predstavljen način na koji su nacisti planirali izvršiti svoj plan. Sve je vršeno uporno i sistematski, a uključena je i cjelokupna aparaturna “vojnih, političkih, obavještajnih i upravnih službi sa sofisticiranim sistemom koncentracionih i radnih logora, logora za istrebljenje i uništenje, sistemom gasnih komora i krematorija” i pomoću kolaboracionističkih organa. Značaj ove studije leži i u predstavljanju specifične sudbine zarobljenih Jevreja u aprilskom ratu. Autor ovdje objašnjava da je okupaciono područje bilo podijeljeno na tri osnovna regiona:

prvi je određen za neposrednu aneksiju Njemačkoj; drugi, sa “klasičnim okupacionim aparatom, koji će u poslijeprijskom periodu biti zamijenjen nekom vrstom integracije u novi nacistički Evropski poredak”; treći, je “predstavljao zajedničku njemačko-talijansku upravu”, odnosno, “privremeni, kondominijum”. Bosna i Hercegovina je podijeljena između Njemačke i Italije te Italije i NDH. Autor opisuje stradanje Jevreja na talijanskom, mađarskom, bugarskom i njemačkom području. Najgore su prošli Jevreji na njemačkom okupacionom području koji su hapšeni i slati u koncentracione logore pa tako doživljavaju najtežu sudbinu. Najveći logori su bili u Beogradu (na Banjici), Zemunu, Šapcu, Jasenovcu i Staroj Gradiški. U NDH najpoznatiji logori su bili: Kraljevica kod Sušaka, Jadovno, Danica, Pag, a u Srbiji i Banatu su obitavali u sabirnim centrima u Kikindi, Novom Bečeju, Petrogradu, Pančevu, Nišu, Šapcu, Sajmištu. i Topovskim šumama. U Bosni i Hercegovini nema koncentracionih logora osim manjih sabirnih logora u Bosanskom Petrovcu i Kruščici kod Travnika. Na kraju se može reći da je procentualno u Bosni i Hercegovini najviše Jevreja preživjelo Drugi svjetski rat i nacističko “konačno rješenje”. Tome su najviše doprinijeli njihovi sugrađani iz Bosne i Hercegovine. Zna se da je iza inicijative i planiranja njihovog uništenja stajala njemačka vlast, tačnije njihova služba bezbjednosti, pripomognuta kolaboracionistima, odnosno ustašama, četnicima, posebnom policijom (Gestapo), oružnicima, žandarima i jedinicama Vermahta.

Posebnu pažnju profesor Kreso pridaje posljednjem poglavlju pod nazivom: *Preživjeti genocide*. Rat u Kraljevini Jugoslaviji preživjelo je oko 20 000 Jevreja od ukupno oko 80 000. Iako je Hitlerovo “konačno rješenje” predviđalo uništenje svih Jevreja, ipak se to nije ostvarilo. U ljudskoj prirodi postoji ta nadljudska borba za opstanak i preživljavanje pa u tako teškoj borbi uvijek ima i onih koji prežive i nadljudske muke, pa i onih rođenih pod sretnom zvijezdom. I među Jevrejima je bilo i takvih. Neki su pak uspjeli na vrijeme pobjeći i otići na drugi kontinent, drugi su se sklonili u savezničke zemlje ili područja slabijeg okupacionog režima, organizovana su i bježanja iz zatvora, potom izvlačenje Jevreja na slobodne partizanske teritorije, neki su dočekali oslobođenje u logorima, pojedine su spasili njihovi sunarodnjaci krijući ih u vlastitim kućama. Pouka je jasna: ne postoji savršen zločin niti savršeno prikrivanje zločina.

Autor je sebi postavio zadatak da opiše planiranje, pripremanje, istrebljenje, a poslije i poricanje holokausta nad Jevrejima (str. 12). Međutim, u studiji je malo ričeći o poricanju holokausta. Očito je da o tome treba napisati posebnu studiju.

Zilha Mastalić